

М.Маринович* (Львів, Україна)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА І ПРОЗЕЛІТИЗМ: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ

Термін “прозелітизм” не має однозначного трактування. Його вживають у різних контекстах і з різними відтінками. Найбільш повно етимологію цього терміну, його семантичне навантаження проаналізував проф. Девід Керр з Единбурзького університету. Так, латинське слово *proselutus* і грецьке слово *proselutos* означають “той, що прийшов на якесь місце”, тобто, виходячи із старозавітного тлумачення, “чужинець”, що оселявся в Ізраїлі та приймав іудаїзм. У пізнішій християнській літературі термін “прозелітизм” став означати відхід від Церкви, тобто вчинок, який, згідно з канонам, підлягає жорстким санкціям. Так намітилася відмінність між наверненням і прозелітизмом: якщо перше означає рух у напрямі до церкви, то друге – рух від неї. У літературі епохи Просвітництва термін “прозелітизм” почав ототожнюватися з нетолерантністю й фанатизмом. Врешті в сучасному “Словнику синонімів” Вебстера згадані вище поняття розрізняються так: навернення означає “щирі й добровільну зміну віри”, тоді як прозелітизм є “актом або процесом змушування когось прийняти іншу віру”.

Однак значення цих термінів значно легше виявити зі словників, ніж прикласти до реального життя. Все залежить від того, хто саме аналізує історію. Для ілюстрації цієї закономірності не треба зазирати в американський словник Вебстера – радше Вебстер знайшов би багатий ілюстративний матеріал в українській історії. Ось лише кілька прикладів.

1596 р., Берестейська унія. Те, що для православних є актом прозелітизму з боку Римо–Католицької церкви й відривом греко–католиків від Константинопольського патріарха, для греко–католиків є позитивним актом возз’єднання з Апостольським Престолом.

1918 р., проголошення української православної автокефалії. Те, що вірні Московського патріархату вважають націоналістичною схизмою, для автокефальних православних і греко–католиків є позитивним актом відновлення самобутності Київської православної церкви, втраченої у 1686 р. внаслідок включення Київської митрополії до складу Московської патріархії.

1930 і 1946 рр., ліквідація відповідно Української Автокефальної православної церкви та Української Греко–Католицької церкви. Те, що для вірних Московського патріархату було подоланням націоналістичної й уніатської схизми, для вірних обох згаданих церков є актом грубого втручання комуністичної держави у справи Церкви й актом прозелітизму з боку Російської православної церкви, яка скористалася плодами державного терору.

1988 р., відродження Української Автокефальної православної церкви та легалізація Української Греко–Католицької церкви. Те, що для вірних Московської патріархії є відродженням націоналістичної ересі та новим актом прозелітизму з боку Римо–Католицької церкви, для вірних обох згаданих церков є реалізацією їх права на свободу совісті та релігійну свободу.

Явище прозелітизму “вислизає” з–під рук не тільки термінолога, а й правника та богослова. Власне, складність його й полягає в тому, що головні суперечності прозелітизму лежать у “полі невизначеності” між збереженням власної ідентичності, тобто правом дотримуватися певної релігії, і релігійною свободою, тобто правом змінити свою віру. Жоден спеціаліст не вкаже з достатньою мірою певності, де закінчується одне право й починається друге.

Цікаву (хоч і не бездоганну) спробу окреслити неокреслюване зробив д-р Моше Гірш з Гебрайського університету. Спершу він проаналізував еволюцію статей міжнародних документів, які стосуються релігійної свободи. Ось коротко суть справи.

* Директор Інституту релігії і суспільства Львівської богословської академії.

1948 рік, прийняття Загальної декларації прав людини. Стаття 18 звучить так: “Кожна людина має **право на свободу думки, совісті й релігії**; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноосібно, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком у вченні, богослужінні й виконанні релігійних та ритуальних обрядів”. Під час обговорення тексту Саудівська Аравія та 4 інші мусульманські країни пропонують вилучити слова “це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання”. Однак більшістю голосів поправка відхиляється.

1966 р., прийняття Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Під тиском тих же арабських країн ст. 18 формулюється з уже дещо обережнішим твердженням: “Це право включає свободу мати або приймати релігію чи переконання за власним вибором...”.

1981 р., прийняття Декларації про ліквідацію всіх форм нетолерантності та дискримінації на основі релігії і переконань. Розуміючи, що арабські країни можуть не допустити прийняття Декларації, західні країни пішли на компроміс, і у відповідному місці тексту (ст.1) було записано: “Це право включає свободу мати релігію чи будь-які переконання за власним вибором...” Правда, перемога мусульман із правової точки зору все ж була пірровою, оскільки ст. 8 цієї Декларації передбачає: “Ніщо у цій Декларації не може бути використано для обмеження або применшення будь-якого права, сформульованого в Загальній декларації прав людини і Міжнародних пактах про права людини”.

Еволюція тексту засвідчує, що акцент зміщується від свободи змінювати свою релігію до свободи дотримуватися своєї релігії. В цьому зміщенні віддзеркалюється стурбованість цілої групи держав, викликана явищами релігійної місії та прозелітизму. Згаданий вище д-р Гірш якраз і спробував проаналізувати, що саме в цих явищах має бути заборонене. Так, на одному полюсі протиріч перебуває максимальний захист певної релігії, тобто повна заборона прозелітизму (і навіть навернення). Для прикладу – в багатьох мусульманських країнах відступництво від ісламу карається смертною карою. На протилежному полюсі – максимальний захист свободи змінювати свою релігію, тобто абсолютна **свобода прозелітизму**. Обидві крайні позиції не відповідають міжнародному праву. Так, з одного боку, свобода прозелітизму, як частина свободи виявляти свою релігію, визнається міжнародним правом і, відповідно, цілковита заборона прозелітизму, як частина свободи виявляти свою релігію, визнається міжнародним правом і, відповідно, цілковита заборона прозелітизму вважатиметься незаконною. З іншого боку, свобода дотримуватись своєї релігії також захищена міжнародним правом, а тому необмежена свобода прозелітизму, без сумніву, вважатиметься незаконною.

На думку д-ра Гірша, сфера допустимої свободи лежить у значно вужчих рамках між заборонаю, з одного боку, застосовувати лише насильницькі акти для примушування людини змінити свою релігію і, з іншого боку, заборонаю втручатися лише у “приватну” сферу людини, тобто не нав’язувати людині інформацію про інші релігії, якщо вона собі цього не бажає.

У цьому зв’язку важливою постає проблема обговорення недопустимості силуваного проповідування в “замкнутій аудиторії” (captive audience). Під цим терміном розуміють групу людей, яка перебуває в певному місці й не може добровільно його покинути (лікарня, армія, школа та ін.). Відразу зазначу, що тут не маються на увазі уроки християнської етики чи “знань про релігію”, які практикуються в багатьох країнах Заходу, а йдеться саме про силуване нав’язування чужої віри. Наведу декілька випадків з нашого життя, свідками яких я був особисто. В одному випадку (це було на початку 1990-х років) проповідник виголошував правди своєї віри перед довгою чергою за хлібом. Люди не могли вийти з черги, бо хліб тоді не так легко було купити, отож єдине, що їм залишалося робити, – це сердитися і проганяти того проповідника-невдачу. В другому випадку, жінки-проповідниці, сидячи в переповненій електричці, силували своїх сусідів до дискусії. Щоб уникнути нав’язуваної розмови, треба було або встати і стояти зо дві години в тамбурі, або змусити проповідниць замовкнути. Ясна річ, в обох

ситуаціях, як правило, спалахували гострі суперечки. Відповідно ситуація, коли проповідники виступають у заздалегідь орендованому залі, куди прийшли лише бажаючі, цілком законна, оскільки інші люди мають право не приходити чи вийти із залу. Так само законним з цієї точки зору є проповідування через телепередачу, адже кожен, хто слухати не хоче, може перемкнути телевізор на інший канал.

Цілком зрозуміло, що актуальному в даному контексті є проблема культурного релятивізму. Нагадаю суть справи. Частина держав світу (в основному західноєвропейські) переконані, що права людини, передбачені Загальною декларацією та відповідними міжнародними пактами, мають універсальний характер і повинні однаковою мірою поважатися в усіх куточках земної кулі. Інша частина держав (серед них головню Китай та мусульманські країни) заперечують таку універсальність, обстоюючи тезу про тісний зв'язок теорії прав людини із західноєвропейською культурою. Іншими словами, на їхню думку, в інших культурних традиціях проблематика прав людини виглядає зовсім інакше. Такий підхід і називається культурним релятивізмом.

З усіх дискусій я міг би зробити такий висновок. З одного боку, природа людини є всюди однаковою. Всі люди страждають однаково, коли їх несправедливо позбавляли свободи, елементарних засобів до існування, катували. У своїй здатності відчувати болі й кривди всі люди рівні, і в цьому сенсі культурний релятивізм прийнятим людською совістю бути не може. З іншого боку, в теорії прав людини намітилася сфера, в якій Захід щораз більше втрачає свою дотеперішню монополію. Мова йде про співвідношення індивідуальних і групових прав. Класичною тезою західних експертів (наприклад, одного з американських світил – професора Люкса Генкіна) є теза про те, що “права людини – це виключно індивідуальні права кожної окремої особи”. На їхню думку, згадка про групові права в деяких статтях міжнародних документів є правовою аномалією, прикрою поступкою тоталітарним режимам. Однак життя щораз більше заперечує такий ригоризм правозахисної “правовірності”. У світі є багато народів, для яких характерний значно більший зв'язок між особою і громадою, ніж це характерно для західного суспільства. Цю особливість цікаво сформулював палестинський вчений з Йорданії Моганна Гаддад: “Наше індивідуальне виражається через колективне. Я можу жити навіть у Голандії, але я не зможу там уникнути своїх колективних обов'язків перед родиною в Йорданії”. Отож залучення таких країн до сучасної цивілізації ставить перед теорією прав людини щораз складніші запитання.

Цікаво, що серед країн, які є найбільшими прихильниками культурного релятивізму, американський професор Йоган Ван дер Файвер називає Сполучені Штати Америки. Доказ, який він наводить, є майже неспростовним. Адже саме США, підписуючи міжнародні пакти, постійно наголошують, що Конституція США має пріоритет над будь-якими міжнародними угодами. Звичайно, американці дуже пишаються своєю Конституцією, та й важко заперечити, що вона гарантує їм такий великий обсяг прав, який для інших народів є часом недосяжний. Проте з юридичної точки зору немає різниці між тим, коли дію міжнародних документів з прав людини обмежують статтями Конституції США, і тим, коли її обмежують, наприклад, положеннями шариату. В обох випадках це підпадає під поняття культурного релятивізму.

І на закінчення подам ще одну цікаву точку зору – цього разу генерального секретаря Всесвітньої Ради Церков Конрада Райзера. На його думку, прозелітизм – це не стільки причина, скільки наслідок того, як саме церкви (релігійні організації) розуміють поняття Церкви. Від того, що саме вкладають вони в це поняття, залежить і те, в чому саме вони вбачають інтереси Церкви порушеними чи під загрозою. Тому, на думку К. Кайзера, завданням церков наприкінці II тисячоліття є переосмислення своєї позиції з цього питання.